

Az irodalomtörténet szolgálatában

Orosházi muzeológusi emlékeim

TAKÁCS LÁSZLÓ

Amikor az a megtiszteltetés ért, hogy az *Orosháza újraterelítésének 250. évfordulójára* megjelenő kötetbe tanulmányt írhatok, kevés gondolkodás után úgy döntöttem, hogy a városhoz fűződő elég sokoldalú emlékeim közül aktív életkorom utolsó három évét, a Szántó Kovács Múzeumban szerzett *irodalmi muzeológusi emlékeimet* fogom papírra vetni. Több körülmény indokolja témaválasztásomat.

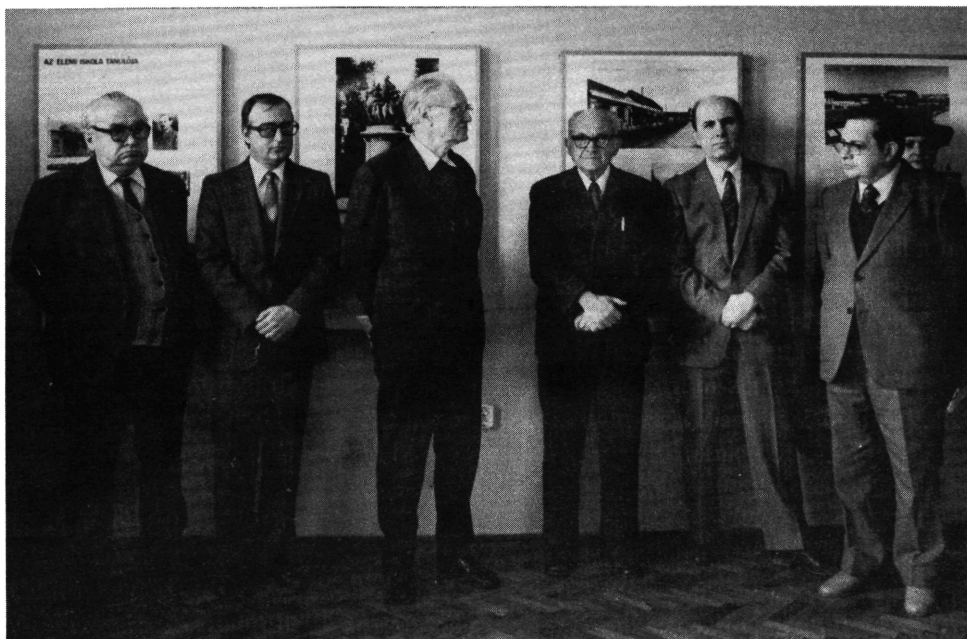
Azzal kezdem, hogy amikor 1951-ben egyetemi tanulmányaimat Szegeden megkezdtem, egy szakra képeztek ki bennünket. Magyar nyelv és irodalom szakos oklevelet kaptam 1955-ben, feleségemmel, Gaál Katalin évfolyamtársammal együtt. Annak idején az volt a tervük velünk, hogy *irodalomtörténészeknek* képeznek ki bennünket négy, egyetemen eltöltött év alatt. E tervnek megfelelően igen alapos „egyszakos” képzésben részesültünk. Máig is nagy szeretettel gondolok kiváló egyetemi tanárainkra, a nyelvész *Klemm Antalra* és *Mészöly Gedeonra*, az ókori irodalmat oktató *Devecseri Gáborra*, a középkor irodalmával bennünket megismertető *Koltay-Kastner Jenő* professzorra, a reformkor kitűnő oktatójára, *Baróti Dezsőre*, az újkor német irodalmában imponálón biztos tudással rendelkező *Halász Elődre*, az irodalomelmélet alapjait tanító *Sótér Istvánra*, a pedagógiát átadó *Tettamanti Bélára* és segítőtársaikra, akik mindannyian a legkeményebb időkben, az 1950-es években mély nyomokat hagytak bennünk. Hogy gyakorlatilag mégsem lettünk irodalomtörténészek, annak az volt az egyszerű oka, hogy az 50-es évek közepén kiszélesedő középiskolai hálózat inkább középiskolai *magyartanárok sokaságát* igényelte. Így kerültünk feleségemmel együtt a „fiatal” battonyai gimnáziumba, ahol aztán „megragadtunk”, egész életpályánkat itt töltve el. Az alattunk végző évfolyamokból is csak kevesen lettek irodalomtörté-

nészek. Kovács Sándor Iván, aki jelenleg az ELTE professzora, Ilia Mihály, a JATE egyetemi tanára és jeles kutatója, Grezsa Ferenc, aki sajnos néhány éve elhalálozott, s aki kiváló művelője volt hódmezővásárhelyi igazgatósága idején és azután is a Németh Lászlóval kapcsolatos kutatásoknak, s aki szintén halála előtt a JATE professzora lett, Bíró Ferenc, az MTA Irodalomtudományi Intézetének vezető kutatója. Mi, az akkori korosztály arra kényszerültünk, hogy a levelező képzés keretein belül másik tanári szakból is diplomát szerezzünk. Magam a történelem szakot, feleségem pedig a latin kiegészítő szakot végezte el. Az átmenetileg kelően át nem gondolt egyetemi képzés (az egyszakosság) számos hátránnyal járt együtt. Egy vidéki középiskolában kizárólag magyar nyelvet és irodalmat tanítani rendkívül megerőltető volt, már csak az írásbeli dolgozatok lelkiismeretes javítása miatt is. Még mindig vonzódtunk az irodalomtörténeti feladatok felé, amint tehetünk, ezen a területen fejtettük ki a bennünk lévő képességeket. Én a magam részéről egy kicsit „kisiklottam” az iskolavezetés és a pedagógia felé, 9 évig voltam a battonyai középiskola igazgatóhelyettese, majd 14 évig annak igazgatója. Ilyen minőségben (ma már be kell vallanom) munkámat főként iskolaszervezési, iskolaépítési, munkáltatói feladatok kötötték le, amelyek önmagukban nagyon hasznosak, de mégis, lényegüket tekintve talán feleslegesek voltak.

★

A belémszorult kutatási hajlamokat helytörténészként igyekeztem kiélni. Ezért az 1985–1988 közötti három esztendő emlékezetes maradt a számomra, amikor is a megyei múzeumi szervezet igazgatója felkért az akkor éppen szerveződő orosházi irodalmi múzeológusi feladatok féléllásban történő ellátására. Ez a terület egy alapvetően fontos, eladdig hiányzó múzeumi szakág volt, ami azóta kiszélesedett, és többszöri személycsere ellenére is kifejlődött Békés megyében, orosházi központtal. A felkérést szívesen vettem és elvállaltam. Battonyai tanárkodásom mellett heti 2 alkalommal átjártam Orosházára. Feladatom volt az akkor éppen szerveződő irodalomtörténeti gyűjtőhely kialakítása, az úgynevezett „népi írók” Békés megyei vonulatának (Szabó Pál, Darvas József, Sinka István, Féja Géza) hagyatékainak felkutatása és ápolása, valamint a készülő Békés megyei irodalmi topográfia munkálatainak szorgalmazása. Őszintén azt is le kell írnom, hogy az orosházi kutatónapok nem csak örömet, hanem elég sok improduktív utazgatást is jelentettek számomra. Ezeket nem tudtam kellőképpen megszokni, kihasználni. Az alatt a három esztendő alatt, amíg Orosházára (is) jártam, sikerélményem megoszlott a Battonyán elvégzett tanítás és az Orosházával kapcsolatos irodalomtörténeti kutatómunka között. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Orosházán lettem súlyosan beteg, kórházba kerültem, s három esztendő után orvosaim azt tanácsolták, hogy kérjem nyugdíjazásomat. Irodalomtörténeti érdeklődésemet – úgy hiszem – azóta sem vesztettem el. Ennek bizonyítékaként

két dolgot említenék meg: középiskolai tanárkodásom tapasztalatait feldolgozva a Békés Megyei Múzeumi Szervezet ösztönzésére megírtam József Attila életútjának négy (gyulai, öcsödi, mezőhegyesi és battonyai) állomását, s ma is aktív tagja vagyok Békés megyében az Irodalomtörténeti Társaságnak.

A Darvas József diákéveit, iskoláit, tanítóit, tanárait bemutató kiállítás megnyitóján az orosházi múzeumban. Középen a megnyitó beszédet tartó Boglári Békés István, mellette Nagy Gyula, a kép jobbszélén az emlékezés szerzője

Most ez a tanulmánykötet arra ösztönöz, hogy az *Orosházán* eltöltött három esztendőm emlékeit mintegy felvillantsam. Nem törekszem (már csak terjedelmi kötöttségek miatt sem) a teljességre, pusztán reflexióim leírására nyílik lehetőségem. Az azonban az észrevételek elé kívánkozik, hogy megszerettem ezt a sajátos dél-alföldi várost, amit rövid ideig munkahelyemnek is tekinthettem. Máig is szívesen segíték nekik rendezvényeikben, s ha átutazom rajta, általában megkeresem barátságos múzeumát, elbeszélgetek annak igazgatójával, nyugdíjas igazgatójával, és ha tehetem, szívesen keresem fel orosházi ismerőseimet, akik ottlétem idején mindig készséggel álltak a rendelkezésemre. Szívügyemnek tartom, hogy irodalmi múzeológus „utódaim” eredménnyel fejezzék be illetve folytassák mindazt a munkát, amit jómagam 1985-ben megkezdtem. Úgy látom, hogy erre minden lehetőségük meg is van. Az azóta elkészült irodalomtörténeti kutató- és

gyűjteményi épület nem csak Orosháza város rangjában emelkedő intézménye, hanem az egész Békés megyéé is. Ezért, ami ott (és szerte a megyében) történik, nem lehet közömbös az én számomra sem.

★

Talán nem tűnik szerénytelenségnek, hogy elsősorban *kedves orosházi ismerőseimről* írok néhány sort. Többek esetében egy bizonyos fokig családi hagyományok is kapcsolnak hozzájuk. Édesapám, néhai Takács Béla többeknek tanára volt a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben, vagy felügyelője a Szegedi Tankerületi Főigazgatóságon eltöltött néhány év alatt. Magam gyermekkori emlékeimet is egy kicsit átéltem a velük való találkozások alkalmából. Ezen *találkozásokra* orosházi tartózkodásom „irodán kívüli tevékenysége” során került elsősorban sor, amikor a megyei és helyi múzeumi szervezet megbízásából egy *Darvas József orosházi és kiskunfélegyházi diákéveit* bemutató időszaki, irodalomtörténeti kiállítás-hoz gyűjtöttem az anyagot. Feltérképeztem, hogy az Orosházáról induló Darvas (Dumitrás) József 1945 előtt a népi írók egyértelműen pozitív tagja volt. Különösen kiskunfélegyházi diákkorában, az 1930-as években. (Egyébként pedagógusként is szereztem olyan tapasztalatokat, hogy diákként a tehetségekkel minden befejezetten megtörténik. József Attila például 17 évesen sokkal többet tudott a magyar valóságról, mint nálánál idősebb társai.) Darvas József későbbi írói-politikai, filmesztétikai tevékenysége, a Nemzeti Parasztpárt felbomlása (felbomlasztása) után, közvetlenül a második világháborút követő évtizedekben már egy kissé eltorzult, vesztett az ifjú lendületből. Ehhez károsan járult hozzá az a körülmény is, hogy Révai József népművelési minisztersége után mintegy megörökölte a miniszteri bársonyszéket. Bár meg kell mondanunk, nem volt éppen tapasztalatlan a miniszterségben, hiszen 1947–1949 között építési- és közmunkaügyi miniszter, 1949–1950-ben építésügyi, 1951-ben vallás- és közoktatásügyi, 1951–1953-ig közoktatási miniszter volt már. Révainak tehát népművelési miniszterként lett mintegy az „utóda”. Később az Írószövetség elnöki tisztét is ellátta. A koalíciós években ezek a tisztségek más jellegű munkát igényeltek. Az 1930-as évek idején Kiskunfélegyházán tanuló Darvas egyértelműen pozitív szerepet töltött be az ottani fiatalság életében, s valamivel később íródott tényfeltáró regényei (elsősorban az Egy parasztcsalád története) igen jól beilleszthető az akkor a népi írók által kezdeményezett szociográfiai munkák áradatába. (Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter nagyjából ebben az időben írják híres szociográfiáikat, s ez az érzékenység kimutatható a Biharugrán alkotó Szabó Pál tevékenységében is.)

1986-ban előbb Orosházán, majd Kiskunfélegyházán általam rendezett *irodalomtörténeti időszaki kiállítás* ezt a szemléletet igyekezett a köztudatban erősíteni. Feltétlenül figyelembe kellett vennem, hogy az akkori fiatal tanítók pályakezdését jelentősen beárnyékolta az 1930-as években dúló világgazdasági válság. Hiába

nevelkedett fel ugyanis a Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben egy szellemi munkára beérett fiatal generáció, többsége évekig még állást sem kaphatott a gazdasági nehézségek miatt. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy rendkívül fogékonnyak voltak a szociális problémákra, s akkor, amikor ez a generáció ténylegesen szerephez juthatott, olyan feladatokat is elvállalt, amely talán a tanítóképzőben kapott szakképzést meghaladta. Darvas és az Orosházáról ekkor Kiskunfélegyházára járó diákok (*Nagy Gyula, Csizmadia Lajos*) esetére ez a megállapítás úgy vélem, részben helytálló és igaz.

Nem tagadom, engem e téma felé önéletrajzi vonatkozású tényezők vonzottak. Az úgynevezett „Darvas-osztálynak” apám annak idején a Kiskunfélegyházi Tanítóképző Intézetben nemcsak magyartanára, hanem osztályfőnöke is volt. Ez az idő egybeesett az én személyes kiskunfélegyházi gyermekkorommal, amit tudatosan mintegy újra fel akartam eleveníteni, át akartam élni. Ezért kezdtem lelkiismeretes kutatásokba, és nem kevés lelkiismereti probléma is gyötört. Félttem ugyanis attól, hogy túlzottan szubjektív és elfogult leszek következtetésemben, amit mindenféleképpen el akartam kerülni irodalmi muzeológusként. Erre egyetlen mód kínálkozott: alapos és tárgyilagos adatgyűjtés a még éppen hozzáférhető idő távlatából. Ekkor ismertem meg *adatközlőimet*, kikhez később a barátság is hozzákapcsolt. Elsősorban *Nagy Gyula* nyugalmazott orosházi múzeumigazgatóra gondolok. Nagy Gyula példamutató helytállással akkor még naponta tevékenykedett az orosházi múzeumban. A Darvas-ház igen kompetens kezelője volt. Ennek a háznak a kertlájában épült fel később az orosházaiak segítségével az a megyei irodalomtörténeti gyűjtőhely, amelynek szakmai posztjára személyemet tartották megtisztelően alkalmasnak. Ott lett volna gyakorlatilag a személyes munkahelyem, de annak elkészültéig az orosházi múzeum szűkös főépületében dolgoztam. Nagy Gyula bácsi időse kora ellenére szellemi frissességének teljes birtokában volt. Nagyon sokat tudott Darvas Józsefről, egykori osztálytársáról, s még ennél is többet Orosházáról, a várost körülölelő vásárhelyi pusztáról, a tájegység néprajzáról, szellemi hagyatékáról. Emlékszem, abban az időben múzeumigazgatói emlékeit írta példamutató következetességgel és munkabírással. Miközben én Darvas diákkorával ismerkedtem, Ő kéziratokat készített és nyomdai korrektúrát javított az ideiglenes kis irodahelyiségben a város szélén, s beszélgetéseinkre csak kevéske szabad idejében nyílt lehetőség. De apámban, egykori magyartanárban feltétlenül tisztelte azt a pedagógusgenerációt, amely véleménye szerint (talán ebben tökéletesen igaza is volt) egy olyan tanítógenerációt nevelt a nemzetnek, akik minden nehézség ellenére (vagy talán éppen ezért), rendkívül tettekesek, sokoldalúak voltak, s a tanítói (*néptanítói*) munkát nagyon magasra emelték. Ez tagadhatatlanul nagyon jól esett nekem, aki lényegében gyermekkorában, 14 évesen veszítette el tragikus körülmények között az édesapját. Jómagam pedagógusként, szakemberként is arra törekedtem, hogy valamelyest hason-

lítsak apámra, s mindazt, amit ő elkezdett, lehetséges módon befejezzem, esetleg tovább fejlesszem. Életrsorsom ugyanis kísértetiesen hasonló volt apám életrsorsához. Magam is viszonylag fiatal lettem egy vidéki középiskola igazgatója, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy a paraszti tehetségeket minden áron felemelje.

Másik kedves orosházi ismerősöm *Csizmadia Lajos*. Neki is annak idején apám volt az osztályfőnöke és magyartanára. Ő annyiban különbözött az „állástalan néptanítóktól”, hogy elnyerte az orosházi evangélikus egyház tanítói állását, melyre Darvas József is pályázott. Egész életét Orosházán és Szegeden töltötte pedagógusként. Életpályája során később középiskolai tanári oklevelet szerzett. Orosházán a Móra Ferenc utcában lakik. Az akkor 76. életévébe lépő *Csizmadia Lajost* többször meglátogattam lakásán. A Darvas-kiállítás összeállításában egyik fő adatközlőm ő volt. Egyebek között megőrizte egykori osztálya érettségi-képesítő tablóját, több értékes Darvas-dokumentumot, és elég sok fényképet osztálykirándulásokról, egykori tanáraikról, köztük apámról is. Ezeket a fényképeket a Megyei Múzeumi Szervezet kiállításrendező csoportja felnagyítva nagy méretű tablókra helyezte el. A kis méretű fotókat a Darvas születésének 75. évfordulója alkalmából kiadott múzeumi ismertetőben, a nagyításokat előbb Orosházán, majd Kiskunfélegyházán bemutatott időszakos irodalomtörténeti kiállításon fel tudtam használni. Mindennél többet jelentett azonban az a körülmény, hogy *Csizmadia Lajos* gyermekként emlékezett rám, későbbi életemet és pedagógiai pályafutásomat is szemmel kísérte, ily módon a személyes kontaktus kialakítása nem túl sok időbe telt. Információi nagyon tényszerűek és értékesek voltak számomra.

★

Az orosházi egykori „prepák” közvetítésével ismerkedtem meg *Boglári Békés István*nal, a félegyházi fiatalok szellemi alakításában fontos szerepet játszó, két évvel Darvaséknál idősebb tanítójelölttel, aki a *Tények és Tanúk* sorozatban könyvet is írt az egykori kiskunfélegyházi diákmozgalmakról, azok hatásáról, és az állás nélküli tanítók egyesületéről, elég nehéz sorsáról az 1930-as évek végén. Ezt a könyvet nagyon kedves dedikáló sorok kíséretében át is nyújtotta nekem, ma is kedves emlékeim közé tartozik. Annál is inkább, mert *Békés István*tól megtudtam, apám látszólagos merevsége és zárkózottsága a korabeli tanítványok szemében egyfajta leplezése volt annak, hogy az erősen egyházi szellemű Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben *Ady* ellenére (?) felhívja a tanítójelöltek figyelmét *Szabó Dezső*re, Az elsodort falu szerzőjére, akinek műve természetesen tiltott olvasmány volt annak idején. Természetes, hogy a félegyházi fiatalok éppen ezért elolvasták, és egymás között terjesztették ezt a népi irodalomban alapműnek számító bátor regényt, amely tényfeltárással tulajdonképpen a népi szociográfia alapjait teremtette meg. Azt természetesen tudtam, hogy apám egyik kedvenc olvasmánya volt ez a regény. *Boglári Békés István* azzal is megtisztelte munkál-

kodásomat, hogy mind az orosházi, mind a kiskunfélegyházi időszakos irodalomtörténeti emlékkiállítás megnyitását elvállalta. Személyében nagyon kompetens személy mondhatta el véleményét az egykori Kiskunfélegyházi Tanítóképzőről, annak pedagógusairól és diákjairól. Békés István egyik szerkesztője volt annak idején a *Magyar Tanítójelöltek Lapjának*, amelyben Darvas első írásai is megjelentek, s ezt a jól szerkesztett folyóiratot magam is megtaláltam Budapesten az Országos Pedagógiai Könyvtár- és Múzeumban. A kiállítások megnyitására pedig örömmre sokan jöttek el az egykori kiskunfélegyházi diákok. Nagyon megható volt számomra, hogy Kiskunfélegyházáról visszaútban Battonya felé közösen megálltunk a csongrádi temetőben, ahol édesapám nyugszik, s az egykori tanítványok az én személyes családi koszorúm mellé egy nagyon szép koszorút kötelességüknek érezték elhelyezni. Azon kivételes alkalmak egyike volt ez, amikor meggyőződhettem róla, hogy a jó tanár tovább él tanítványai cselekedeteiben.

Az orosházi „öregdiákok” hívták fel figyelmemet arra, hogy ők évenként Kiskunfélegyházán rendszeresen találkoznak egykori iskolájukban. Meghívtak ezekre a találkozásokra engem is, s talán mondanom sem kell, hogy apám egykori osztályának tanítványai nem kevés meghatódottsággal fogadtak engem. „Régi” tanáraik közül már csak *Rozsonday Zoltán* matematika–fizika szakos tanárunk vehetett részt ezeken az összejöveteleken. A magas életkorban lévő Zoli bácsit gyermekkoromban személyesen ismertem. Így természetes, hogy Budapesten meg is látogattam őt, s beszélgetéseink alkalmából gyermekkori élményeim is felelevenítettük. Rozsonday a Művelődési Minisztérium főtanácsosa lett aktív életpályája végén. Darvas minisztersége idején is ott dolgozott. Egyébként jellegzetesen fegyelmezett, racionális gondolkodású, de igen mély érzésekkel rendelkező pedagóguskollégát ismertem meg az Ő személyében, aki információival szintén nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy tényszerű időszaki irodalomtörténeti kiállítást sikerült összeállítanom.

Igazságtalanság lenne, ha az anyaggyűjtésben jelentős szerepet játszó több idős pedagógus nevét nem említeném meg. Ők már nem Orosházán voltak találhatóak, hanem elsősorban Békés megye más településein. A battonyai *Gémes* (Gordán) *István* és *Szalay György* (később Kiskunfélegyházára került haza felesége révén) segítettek munkámat. Szalay (Stock) György pedig fiatal tanár koromban igazgatóhelyettes, majd kollégiumi igazgató volt abban az iskolában, ahol pályámat én és feleségem elkezdtük. Az ő gyermekeit, Attilát és Anikót mindketten tanítottuk. Igen sok segítséget kaptam *Barta Bálint* egykori tanítótól, aki Mezőkovácsházán élt, nyugdíjazása előtt az ottani művelődési osztály nagy tekintélyű tanulmányi felügyelői tisztségét töltötte be. Barta Bálinttól egykori kiskunfélegyházi évkönyveket, tanítási gyakorlatokat tartalmazó füzeteket vettem át, meg néhány diákkori fotót is. Barta diákkorában igen jó sportolója volt a félegyházi tanítóképzőnek, elsősorban a labdarúgásban jeleskedett. Darvas pedig az intézet

atlétikai csapatának volt eredményes sportolója. (Többek között annak a négytagú váltónak is egyik tagja volt, amelyik országos bajnokságot nyert). Mindkettőjüket *Tulit Péter* testnevelő tanár tanította, aki később az egykori Kiskunfélegyházi Tanítóképzőben egy testnevelés tagozatos középiskolát szervezett. (Ma ipari szakközépiskola működik ebben a patinás épületben.)

★

A jubileumi Darvas-kiállítás anyaggyűjtése kapcsán röviden szólnom kell *kiskunfélegyházi élményeimről* is. Irodalmi muzeológusként szívesen mentem ebbe a Bács-Kiskun megyei városba, valamikori gyermekkorom színterére. Az anyaggyűjtést az ottani Kiskun Múzeumban végeztem, ahová *Fazekas István* múzeumigazgató barátom átkérte a Kiskunfélegyházi Levéltárból a korabeli újságok bekötött példányait. Ezeket hetekig böngésztem a helyszínen. (Az éjszakát Csongrádon, közeli rokonaimnál töltöttem.) A félegyházi korabeli sajtó áttanulmányozása nem pusztán azért volt érdekes számomra, mert a személyi hírek között több, kiállításra is alkalmasat találtam, hanem azért is, mert ezáltal megismerhettem apám irodalmi érdeklődését, aki Móra Ferencről írt több újságcikket, valamint *Mezősi (Metzger) Károly* egykori tanítóképző intézeti tanár (később a Pest Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója) Petőfi-kutatásait is. Előkerült egy korabeli dokumentum a helyi tanítóképzőben szervezett *népfőiskoláról* (nem mai találmány ez sem!), amelynek vezetője *Takács Béla* fiatal tanár volt, előadói pedig apám egykori tanártársai. A nyári szünetben rendezett tanfolyamon Csongrád, Békés, Csanád, Bács-Bodrog megyék gazdái vettek részt, és nagyon hasznos, gyakorlatias ismereteket szerezhettek. Itt értettem meg azt az elkötelezettséget, ami a régi tanítónemzedék *népművelési törekvéseit* mindig is jellemezte. Egyébként Kiskunfélegyházán 1986-ban létezett egy jól működő *múzeumbarát-klub* is dr. *Fazekas István* vezetésével, amelynek felkérésére többen is előadásokat tartottunk a városban. (Boglári Békés István, Nagy Gyula, Szabó Ferenc és én is). Ezek az előadások nagy érdeklődést váltottak ki a lakosság körében. Nyugdíjas pedagógusként jóleső érzéssel gondolok minderre vissza. Az orosházi és kiskunfélegyházi irodalmi muzeológusi emlékeim maradandók és feltétlenül pozitívak.

Hevenyészett reflexiómban szólnom kell azokról az emlékekről is, melyek ismert *orosházi személyekhez* kapcsolnak. Amikor megkezdtem a munkát az orosházi múzeumban, először a város irodalomtörténéhez, főiskolai tanárhoz, főlevéltárosához, *Elek Lászlóhoz* fordultam. Ő támogatását ajánlotta fel nekem, s ez nagyon jól esett. Elek Lászlóval való ismeretségem elég régi keletű. Amikor fiatal tanárként feleségemmel 1955-ben Battonyára kerültünk a középiskolába, Elek László, orosházi gimnáziumi tanárként, első szakfelügyelőnk volt. A szakfelügyelet abban az időben igen felelősségteljes feladat volt. Felügyelő és látogatott részéről egyfajta jó értelemben kezelt partneri kapcsolatot tétélezett fel.

A mi esetünkben – úgy érzem – létezett ez a kapcsolat, ennél fogva mindig szívesen vettük, ha Elek László tanórákon vagy ezeken kívül meglátogatott bennünket. Ezen látogatások alkalmából igen jóízűeket beszélgettünk irodalomról, művészetről, közoktatásról, pedagógiai problémákról egyaránt. Elek László több ízben volt érettségi elnök olyan osztályokban, ahol szaktanárként érettségiztettem. Ezen alkalmak különösen emlékezetesek maradtak számomra. Aztán a sors úgy hozta, hogy ő a Szarvasi Óvóképző Főiskola elismert tanára, majd a Békés Megyei Levéltár főlevéltárosa, magam pedig a battonyai középiskola igazgatóhelyettese, később pedig igazgatója lettem. Elek Lászlóval azonban esetenként találkoztam a gyulai levéltárban. Az is megesett, hogy egymás munkáinak lektorálását kértük. Imponáló volt az ő irodalomtörténeti felkészültsége és helytörténeti tárgyismerete. Arra határozottan emlékezem, hogy amikor intenzívebben kezdtem foglalkozni *József Attilával*, természetes volt, hogy hozzá (is) fordultam segítségért. Amikor nagyobb lélegzetű tanulmányom megírtam a költőről, Elek László vállalta ennek a tanulmánynak a lektorálását. Igen hasznos tanácsokat kaptam tőle József Attila gyulai és orosházi kapcsolatairól, amelyeket tanulmányomba később be is építettem. Elsősorban a Gyulán élő *Szilágyi Katalin* (ottani nevén ismertté „Virágos Kató néniként” vált, mivel idős kora ellenére hosszú éveket a gyulai virágboltban dolgozott), valamint Elek László irodalomtörténeti kutatásai alapján József Attila és Balázs Béla kapcsolatára, levelezéseire hívta fel a figyelmemet. Témánk szempontjából még fontosabb tanácsa volt, hogy Orosházán keressenem meg dr. Kovács József nyugdíjas főállatorvost, aki József Attilának makói diákévei alatt a DMKE kollégiumban szobatársa volt. A tanács nem bizonyult feleslegesnek. Az azóta elhunyt főállatorvossal még élete utolsó évében sikerült kapcsolatot teremtenem, s nem bántam meg. Nem csak azért, mert a valóban még élő szemtanúk egyike volt. Senki olyan jóízűen és természetesen nem tudott nekem József Attilához fűződő, mondhatni baráti viszonyáról beszélni, mint ő. Kovács József elmondta, hogy Makón valóban egy hálóteremben lakott József Attilával, akinek pontosan ismerte diákkori gúnyneveit is. Élményszámba ment kettejük egymáshoz való viszonyának felelevenítése is. Elmondta, hogy az első világháborút közvetlenül követő években bizony nem volt valami fényes a kollégisták élelmezése és ellátása. (Ezt a tényt különben a Budapesten élő *Koncsek Lászlóné Gebe Mártától*, Gebe Mihály kollégiumi igazgató leányától, József Attila első szerelmétől magam is hallottam. Gebe Márta levelezett dr. Kovács Józseffel is, akit kedves régi ismerősként tartott számon). Gyakran ettek zsizsikés kását ebédre, s úgy igyekezett ezt az ételt Kovács József „feljavítani”, hogy az otthonról hozott „piros zsírral” (kolbászszír értendő alatta) ízesítette meg József Attila ételét, amely ezáltal sokkal ízletesebbé vált. Viszonzásként a költői-irodalmi szárnypróbálgatáson már túljutott József Attila megírta Kovács József irodalmi házi dolgozatát is, s a kis diákcsinyt a makói gimnázium jeles tanárai nem vették

észre. Számomra ez a kis „adalék” rendkívül érdekes volt. Dr. Kovács József nyugdíjas főállatorvos halálának híre ezért is érzékenyen érintett.

Orosházi ismerőseim közül nagyon szívesen gondolok vissza *Koszorús Oszkár* könyvesboltvezetőre is. Koszorús az orosházi (és Békés megyei) irodalmi hagyományok nagyon pontos ismerője. Többek között igen részletesen átnézte *Szinyeyei József* 16 kötetes irodalomtörténeti munkáját, kigyűjtve abból Békés megye és Orosháza vonatkozásait. Ugyanakkor Koszorús édesapja evangélikus lelkész volt hosszú ideig Orosházán, ennél fogva az ottani egyházi levéltárban fiának nagyon pontos és megbízható ismeretei voltak. Koszorús hívta fel figyelmemet Darvas József és az orosházi evangélikus egyház kapcsolatára. Darvas tanítója, *Tóth László* felekezeti tanító volt annak idején, aki következetesen síkra szállt annak érdekében, hogy tehetséges tanítványa a Kiskunfélegyházi Tanítóképző Intézetbe kerüljön. Az egyház annak idején szerény, de rendszeresen fizetett *össztöndíjjal* támogatta is Darvas József továbbtanulását. Az evangélikus egyház iratárából Koszorús közvetítésével megtaláltam azokat a jegyzőkönyveket és iratokat, amelyek ezt a tényt hivatalosan igazolták.

Nem kevésbé emlékezetesek számomra azok a kapcsolatok, melyek az *orosházi paraszti önéletrajzírókhoz* kötődnek. Közülük kétségtől a legjelentősebb *Csizmadia Imre* volt, akit többször is meglátogattam. Csizmadia Imrére Nagy Gyula hívta fel a figyelmemet. Két könyvét is megjelentette a Magvető Könyvkiadó, és ezek az írások valóban élményszámba mennek. De a Csizmadia Imrével folytatott beszélgetések is nagyon emlékezetesek maradtak számomra. Egy rendkívül tiszta gondolkodású parasztembert ismertem meg az ő személyében, aki nagyon szerette és tisztelte az irodalmat. Amikor arra kértem, hogy a megyei irodalomtörténeti gyűjtemény számára dedikálja megjelent műveit, készséggel és nagy műgonddal tett ennek eleget. Ma is nagy becsben őrzik ezeket a dedikált köteteket.

Egyébként Nagy Gyula egész mozgalmat kezdeményezett a paraszti önéletrajzírókkal kapcsolatban Orosházán. A múzeumtól nem messze elhelyezkedő szociális otthonban lakott akkor már az a *Tóth Sándor*, akivel többször elbeszélgettem életéről és tevékenységéről. Gyula bácsi mintegy „rám szabadította” ezeket az irodalmi ambíciókkal rendelkező embereket, mondván, én szakember vagyok írásaik elbírálásában. Mondanom sem kell, ez az állítás csak részben volt igaz. Én inkább tanulhattam tőlük, mint ők éntőlem. Azonban elég nehéz volt néhányukkal megértetnem, hogy a próza éppoly értékű önkifejezés, mint a líra. Határozottan azt éreztem, hogy mindegyik „költő” akart lenni – holott prózában megfogalmazott gondolataik világosabbak és egyértelműbbek voltak. Mindenesetre az a tény, hogy ünnepi ruhába felöltözve meglátogattak engem a múzeum épületében, szintén maradandó emlékeim közé tartozik. Mint ahogyan az is, hogy Erdős Tóth Sándor bácsit autóval kivittem közeli tanyájához, s máig is élesen emlékezem rá, milyen jó érzés volt ez számára. Igazán otthon csak ott érezte

magát, noha szomorú emlékek is fűtték ehhez a helyhez. A téli nagy havazás miatt egy alkalommal alig tudott a házából kijutni, s akkor határoztak az illetékesek (?) úgy, hogy helyet biztosítanak neki a városközpontban lévő szociális otthonban. Ott is többször meglátogattam őt. Ezekre a látogatásokra érezhetően büszke is volt. Mindezek ellenére azt is láttam, hogy a gondos ellátás ellenére tulajdonképpen nem érezte jól magát a város szociális otthonában.

A paraszti önéletrajzírókkal való rendszeres kapcsolatomban orosházi irodalmi muzeológusi tevékenységem kedves epizódjai közé tartozik. Ma is az a véleményem, ezeket a nagy tapasztalatokkal rendelkező orosházi parasztembereket helyes volt komolyan venni. Magukról az „amatőr alkotókról” megváltozott (és jó irányban) a véleményem. Rá kellett döbennem arra, hogy óriási élettapasztalatokkal bírnak, melyeket sem megtanulni, sem utánozni nem lehet.

Gyermekkorom egy részét Erdélyben, *Székelykeresztúron* töltöttem. Egyéb-ként alföldi vagyok, Csongrád–Szentés–Kiskunfélegyháza környéke meghatározó volt életemben és fejlődésemben. Szegeden már fiatal koromat éltem. A Székelykeresztúrra való utazások során többször utaztam a Kárpátok tövében, s úgy vélem, a vadregényes hegyek látványa ekkor rögződött belém. Talán ennek is szerepe lehetett abban, hogy felnőtt koromban rendszeresen és szívesen jártam a Mátrába, Mátraszentimrére, Galyatetőre. Petőfivel szólva „csodáltam – ámde nem szerettem” a vadregényes és hatalmas hegyeket. Valamiféle vágyat éreztem arra is, hogy életemben megláthassam a *tengert*. Ez férfiként adatott meg az én számomra. *Mamaiában* a hatalmas víztömeg látványa, a constanzai tengeri kikötő nyüzsgő forgalma ragadott meg. A jugoszláviai *Rabacban* az *Adria* másfajta látványa, *Fiume* nemzeti történelmünket is bőven idéző műemlékei. Amikor rokonként bátyámat meglátogattam Franciaországban, kértem, hogy vigyen el a Franciaországot Angliával legalább látótávolságra összekötő, szintén történelmi múltat idéző tengerpartra. *Dunkerquenél* szerencsémre jó idő lévén át lehetett látni a „túloldali” fehérnek tűnő sziklákra. A franciaországi tengerpart tele volt a II. világháborúból „ottfelejtett” (dehogyan ottfelejtett, szét sem bontható!) hatalmas erődítményekkel, betonból készült bunkerekkel. Ez egy megint másfajta tengert jelentett nekem. Életem alakulása furcsa módon csak felnőttként tette lehetővé számomra, hogy Debrecen környékét és a *Hortobágyot* láthassam. Úgy érzem, a bennem meglévő természetszeretet igénye ekkor vált teljessé. 1987-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum szervezett egy háromnapos irodalomtörténeti továbbképzést Debrecenben és környékén. Meglátogattuk a megye irodalmi emlékhelyeit. A debreceni Déri Múzeum munkatársai elvittek bennünket Csokonai sírjához, jártunk Balmazújvárosban Veres Péter egykori házában, Bakonszeg községben a Bessenyei-emlékházban, megtekintettük Kölcsey Ferenc sírhelyét, s igazán

élménydús három napot töltöttünk el ezen a tájon. Egyik délutáni-esti kikapcsolódásunk a Hortobágy megtekintése volt. Nem gondoltam, hogy irodalmi muzeológusként jutok el erre a tájra Szabó Ferencsel, s irodalomtörténész utódommal, a néhány évet Orosházán eltöltő Baranyi Ferencsel együtt. Valahogyan a Hortobágy látványa nagyon mélyen belémvésődött. Ebben feltétlenül szerepe lehetett Petőfi Úti Leveleinek is, amelyeket mindig szívesen tanítottam tanári gyakorlatomban, nemkülönben az Alföld című versét is. Amikor elém tárult a hatalmas pusztá, furcsa módon ugyanazt éreztem, mint amikor azt hittem a tengerrel való első találkozásom alkalmából, hogy a hatalmas víztömeg felém lejt, rám fog zúdulni. Lenyűgöző látvány volt az „Alföld tengerét” megpillantani az első látásra! Vendéglátóink nagyon kedvesen meghívtak bennünket egy kis délutáni és esti programra. Ebbe „befért” a ménés meghajtása, a csikósok ügyes vágatása és állatidomítása (a bátrabbak közülünk még lovagolhattak is), egy vacsora elfogyasztása a pusztai csárdában (emlékezem, slambucot ettünk előételként, amit azeelőtt soha nem volt módom fogyasztani), és egy kevéske „betyárromantikában” is volt részünk. (Ez utóbbit kissé mesterkéltnak éreztem, erősen idegenforgalmi „begyakoroltsága” miatt, afféle „magyaroskodásnak”, noha a bérelt betyárok igazán lelkiismeretesen mindent megtettek annak érdekében, hogy jól érezzük magunkat.) A legnagyobb élményt mégis a hatalmas pusztaság jelentette számomra. Társas kocsikkal, csoportokba osztva jártuk be a pusztának igazán csak nagyon csekély részét, s akkor megértettem, az idegeneknek éppúgy el lehet tévedni itt, mint mondjuk a Szaharában vagy más sivatagokban. És valamicskét megértettem abból a sajátos pusztai hierarchiából is, amit eddig csak irodalmi ismereteimből tudtam. Hogy a csikósok sokkal magasabban állnak az értékrendben, mint mondjuk a kondások. Jókai, Sárga rózsa című alkotása jutott az eszembe, meg az, hogy Móricz Zsigmond novelláiban és kisprózaírásaiban milyen jól érzékeltette ezeket a különbségeket. A hatalmas szürke gulya látványa, a nagytestű racka juhok esti pihenésre térése felejthetetlen élményt jelentett számomra. Egy egészen másfajta Alföldet ismertem meg, mint Csongrád környékén, pedig mindössze fél nap állt ekkor rendelkezésemre. Irodalmi muzeológusként néztem a csodálatos tájat, s ha ma kellene írót-költőt a középiskolában tanítanom, úgy hiszem, egészen másként tenném, mint lelkes, fiatal tanár koromban.

★

Úgy gondolom, szólnom kell még szűkebben értelmezett, kevéskére sikeredett egyetlen befejezett irodalomtörténeti feldolgozásomról, *Szabó Pál író és családja levelezésének feldolgozásáról*. Ezt a munkámat Szabó Ferenc megyei és Hévízi Sándor orosházi múzeumigazgatók megbízásából az orosházi múzeumban végeztem el. Először nem tűnt túlzottan érdekesnek ez a feladat. Az a hatalmas levéltömeg, amelyet át kellett nézennem, elsősorban nem az író tollából száрма-

zott, hanem Szabó Pál felesége, leánya, unokái, veje egymásnak írták. De a levelek katalogizálása közben óhatatlanul is első olvasásra kiderült belőlük Szabó Pál, az író embersége, tehetsége, parasztpárti meggyőződése. Irodalomtörténeti értékelésére nem törekedtem, pusztán számbavételére vonatkozott elsődlegesen a tevékenységem. Gyakorlatilag ez abból állt, hogy a borítékokra és levelezőlaponokra ceruzával ráírtam a dátumokat, ha ezek nem voltak feltüntetve, a postai bélyegzőből következtettem ezekre, majd a belső leveleket kiszedtem a borítékokból és időrendi sorrendbe csoportosítottam azokat, és külön a borítékok csoportosítását, azonosítását is elvégeztem. Így kerültek ezek a levelek nagy alakú dossziékba és a Békés megyei irodalomtörténeti adattár gyűjteményébe, de vissza az ugrai házba, hogy később tartalmi vonatkozásban is kutathatók legyenek.

Az egyszerűség kedvéért, meg az áttekinthetőség miatt jelen írásomban közre adom jelentésem összesítő adatait. Ha később kutatók, hivatásos irodalomtörténészek tartalmi vonatkozásban is tájékozódni szeretnének ebben a gazdag levelezési anyagban, munkájukat az én előkészítő tevékenységem valamelyest meg fogja könnyíteni:

Címzett	Intervallum	Darab
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1971–1977	1335 levél 155 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1978–1979	155 levél 177 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1980	101 levél 112 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1981	162 levél 182 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1982	95 levél 104 lap
Szabó Pál lánya, Szabó Erzsébet levelei özv. Szabó Pálnéhoz	A levelek keltezése a borítékok alapján sem állapítható meg	54 levél, vagy levél-töredék 39 lap
Szabó Pál fiának, ifj. Szabó Pálnak levelei édesapjához, édesanyjához, testvéréhez	1951–1982	63 levél 89 lap
Szabó Pál unokája, Ágnes levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1971–1981	113 levél 121 lap
Szabó Pál unokája, Judit levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1972–1981	42 levél 51 lap
Szabó Pál unokája, Sára levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1973–1982	59 levél 65 lap
Szabó Pál unokája, Éva levelei özv. Szabó Pálnéhoz	1971–1981	21 levél 22 lap
Összesen:	1951–1982	978 levél 1097 lap

A 11 gyűjtőben elhelyezett családi levelezés a Békés megyei irodalmi gyűjtemény részeként Biharugrán, a családi házban van elhelyezve. Külön a levelek, s megint külön a hozzájuk tartozó borítékok. Akik ebben a családi levelezésben akarnak elmélyedni, a levelek áttanulmányozásán túl szíves figyelmükbe ajánlom a Sárréti Füzetek sorozatban Szeghalmon megjelent, szép gondolatokat tartalmazó könyvet; *Bertalan Ágnes: Sirató.* (Szerkesztette: Miklya Jenő, lektorálta: Czine Mihály.) De a Biharugrán berendezett Szabó Pál Irodalmi Emlékház nagyon jól visszaadja ennek a népes családnak az életét és összetartozását, amelyet alapvetően az író, Szabó Pál és felesége fogott össze. (Egyébként éppen az orosházi múzeumban Békés megye irodalmi hagyományait közreadva láthatók voltak Szabó Pál egykori személyes tárgyai, íróasztala, írógépe, akatáskája is. A kiállítást Elek László irodalomtörténész közreműködésével rendezte „utódom”, M. Bárdos Zsuzsa. A Szabó Pál emlékkiállításnak 1993-ban volt a hatodik szereplése Sarkad városában. 1994-ben Karcagra és Makóra jutott el.

Mit írhatnék befejezőként? Nekem Orosháza és múzeuma, az itt eltöltött három szűk esztendő hosszú életutam második (egyben befejező) állomása volt. Igazán jól éreztem magam itt, hiszen azzal foglalkoztam, amihez ténylegesen kedvem és képeztésem is volt. Ez a magyarázata annak, hogy idős koromban sem közömbös számomra, ami itt történik.

Irodalomjegyzék

Boglári Békés István: Népi írók, ifjú kommunisták és más rebellesek. (Tények és Tanúk sorozat. Magvető, Bp. 1987. 410. p.) Kedves számomra a könyv dedikációja: „Bizonnyitékul dr. Takács Lászlónak arra, hogy Édesapját, hajdani félegyházi tanárunkat ma korántsem tartom olyan konzervatívnak, mint azt korábban hittük. Bp., 1987. okt. 5. Boglári Békés István.”

Bertalan Ágnes: Sirató. (Sárréti Füzetek VIII–IX. Szerk.: Miklya Jenő, Szeghalom, 1985. 97 p.)

Bertalan Ágnes: Szabó Pál szivárványai. (Békéscsaba, 1975.)

Bertalan Ágnes: A Szabó Pál Irodalmi Emlékház Biharugrán. (Békéscsaba, 1988.)

Csizmadia Imre: Pirkadattól delelőig. (Magvető, Bp. 1972. 577 p.)

Csizmadia Imre: Delelőtől alkonyatig. (Magvető, Bp. 1987. 627 p.)

Takács László: Darvas József diákévei Orosházán és Kiskunfélegyházán. (Emlékkiállítás az orosházi Szántó Kovács Múzeumban az író születésének 75. évfordulójára. Orosháza, 1987. 13 p.)

Takács László: Darvas József emléke Orosházán. (Békési Élet, 1987. 1. száma.)

Takács László: Négy állomás József Attila életútján (Gyula–Öcsöd–Mezőhegyes–Battonya. (Battonya, Békéscsaba, Mezőhegyes, 1990. 99 p.)

Szabó Ferenc: Az irodalmi hagyományápolás helyzete és lehetőségei Békés megyében. (Hagyomány és ismeretközlés. Szerk.: Kovács Anna. Discussiones Neogradienses 5. Salgótarján, 1988. 141–145. p.)